

Böhm Károly tana és személyisége.

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

BÖHM KÁROLY, mint a kitartó erőnek és a jövőben való bizonyos reménységnek példamutatója járt közöttünk s mikor a szellemi életnek csodálatos mélységeit tárta föl hallgatói előtt, az igazság erejében való szent meggyőződése ellenállhatatlan erővel ragadta meg a lelket és tette bizonyossá afelől, hogy az *intelligentianak*, az *öntudatnak* értéke páratlan minden érték között, forrása, gyökere, éltetője mindennek, ami e földön becses előttünk. Az ő intelligentiájának fényében visszatükröződő és életet nyerő világ, föltűnően szemeink előtt, bizonyosságot tett amellett, hogy az öntudatnak fénytől nyer fényességet minden s ha kialudt már a napnak világa is, az öntudatnak mécse világít nekünk. Az ő gondolkozásának energiája, lelkének örökös reménykedése tette hevíti a mi lelkeinket is, hogy az ő szellemének vezetése alatt kemény szívvel és ifjú reménységgel lépünk az útra, amely a szellem világa felé viszen.

Az ő szellemében? . . . De hát melyik a BÖHM KÁROLY szelleme? . . . Erre a kérdésre keres feleletet s ad magyarázatot is talán e rövid emlékezés.

BÖHM KÁROLY, az öntudatos Ént vallotta a nagy mindenség szilárd központjának. Ha BÖHM KÁROLY-nak képét tehát megrajzolni s emlékezetét felújítani akarjuk, személyiségének középontjába az *intelligentiát* kell állítanunk, mert nemcsak tanítása, hanem egész élete is az intelligentiának szolgálatában állott: az *intelligentia*, amely a legteljesebb öntudat is egyszersmind, volt mozgatója egész gondolkozásának, minden cselekvésének és az *intelligentiát* vallván az értékek értékének, védelmezésében soha el nem fáradott. Az öntudatnak páratlan ereje jellemzi

BÖHM-öt s ad értéket minden tanának. Már kora ifjúságában a philosophia szolgálatára kötelezte el magát: az iskolai feladatok csak amolyan mellékdolgok reám nézve – írja 1860-ban, mint húsz éves ifjú, – tulajdonképpen stúdiumom a philosophia.« Még teljesebbé válik elhatározása Kanttal való foglalkozása után, mikor is teljesen felhagy költéssel s drámaírással s az önelhatározásnak egy fényes pillanatában a philosophia művelését tűzi ki élete céljául: »A drámairásnak ilyen körülmények között vége van.« – olvassuk naplójegyzeteiben. – »Teljesen a philosophiának szentelem magam. De látom, hogy ez a mező végtelen, ahol már a leghatalmasabb erők küzdöttek, amelyek előtt az én erőm porba sülyed. És úgy szeretnék én nagyot alkotni. Dolgozni akarok; legyen Magyarországnak is egy önálló philosophiai rendszere, amely eddig még hiányzott. Ó, ezek a tervek, amelyek olykor-olykor lelkem előtt felmerülnek, oly csábítóak, oly hatalmasok, hogy nem vagyok képes nekik ellenállani. Kell nekem Magyarországon a philosophiát új útra terelni, új korszakba kell lépnie általam, legyen ára bármi drága, vagy megkell halnom.« – Az öntudat világosságából sarjadzó erőnek világosabb és kézzel bizonyíthatóbb documentumai alig lehetnek, mint ezek a szavak, amelyek egy húsz éves ifjú lelkéből mintegy kijelentésszerűleg törnek elé s egész életének célját oly határozott alakban vésik lelkének mélyére, hogy ettől a céltól életének egyetlen pillanatában sem tért el s megvalósításán dolgozni el nem fáradt soha. A magyar philosophiának ilyen kemény öntudatú, erős akaratú férfiúra van szüksége, hogy önálló életre törjön s a magyar faj lelkének oly sajátosságait hozza majd napfényre, amelyek eladdig ott szunnyadoztak a szellemnek mélyén s várták a szabadítót, ki az öntudatnak fényes világára segítse őket.

BÖHM KÁROLY az öntudat embere a szó legteljesebb és leghilosophikusabb értelmében. Minden vizsgálódás első adatául az öntudat tagadhatatlan tényét tekinti. »Ezt kell a bölcsészeinek azon hegytetőül tekinteni, melyen megállítani törekedett Sisyphus ama roppant követ; ha e tetőre nem bírja gördíteni a követ, ha e fejtvényt megfejtteni nem bírja, hiába való minden törekvése: visszaesik s ha félre nem ugrik, összezúzza a vakmerőt, a *μοίρα χραταίαιος*« – írja 1867-ben

az öntudatnak közvetlen tenyérül. Az öntudatnak erről a védtelen, alig megbecsülhető értékéről való meggyőződés végigkíséri BÖHM-öt egész filozofiai működésén; ez a meggyőződés az a gránitkő, amely az Ember és Világa egész büszke épületét hordozza és a maga kyklopsi nagyságával a filozofiaiban járatlan lélekre is a fenségesnek benyomását teszi. Az öntudatnak tényét megmagyarázni, logikai úton lényegéhez férközni nemcsak nehéz, de egyenesen lehetetlenség is; az elmélyedésnek valamely világos pillanatában csak megragadni lehet azt, de ha egyszer megragadtuk, a megragadásnak ezen ténye által örök birtokunkká is tettük. BÖHM KÁROLY-nak örök birtoka volt a kifejlett, a megértett, a végtelenséget magában foglaló, a mindent megértő öntudat, az emberi szellemnek ez a gyémánt-csomója, amely életének minden pillanatában, lelkének minden mozdulásában, cselekvésének és gondolkodásának egész világában félreismerhetetlen módon tett tanúbizonyosságot önmaga mellett, otthagyván sugaraiknak nyomát mindenben, ami fényének körébe került.

Az öntudat *egyetlen*, de nem *egyedüli*; páratlan, de nem forrása a létnek, illetve a valóságnak, hanem annak visszatükrözője, azaz, a maga lényegéhez átalakítója. Az öntudat teremtő öntudat, de nem önmagából teremt, mint a pók, amely a maga szálaiból szövö meg hálóját. A maga szempontjából s következőleg az ember szempontjából általában, csak az bír értékkel, ami az öntudatnak fényében megjelenik, sugaraiból táplálkozik és csak az bír léttel, ami az öntudattal viszonyba lép. Bármint is tekintsük a dolgot, tüzetesebb vizsgálat úgy fogja találni, hogy e fentebb leírt tételek csakugyan megfelelnek a valóságnak s mindazok a tanok, amelyek ezen megfigyelésekre épülnek, ha a logika törvényének ellene nem mondanak, igaznak nevezhetők. A filozofiai problémák tömkelegében az öntudat problémájának megfejtése a kérdéseknek egész seregéhez adja meg számunkra a megfejtésnek kulcsát, mert az öntudat kérdésében elfoglalt álláspontunk, egész filozofiai álláspontunkra nézve elhatározó, döntő fontosságú. Az öntudat kérdésében elfoglalt álláspontunktól függ a lét, a valóság, az igazság, az érték s az ezekkel összefüggő kérdésekben elfoglalandó álláspontunk is; következésképpen az öntudatnak problémája teljes joggal

nevezhető a philosophia alapproblémájának. BÖHM KÁROLY philosophiájának megértéséhez az öntudat tényének megértése adja a kulcsot s ezen tény megértetvén, abból teljesen szerves egészként bontakozik ki, akár a dialektika, akár az axiologia fejtegetéseit tekintjük is.

Az öntudat fényéből indulva ki, tartsunk hát madártávlatból szemlét BÖHM bölcselete fölött s a rendszer körvonalait áttekintve, értsük meg az öntudat tényének páratlan fontosságát.

BÖHM tanának központja az Én . . . Az Én, melynek tevékenysége éppen abban rejlik, hogy önmagáról tudomást szerez, ezen tudomásvétel által megőrzi szabadságát, amely legdrágább kincse az intelligentiának és szabadságának megőrzése közben önmagát kifejti. Az emberi szellem kifejtésének legelső feltétele, a *conditio sine qua non*-ja, az emberi szellemnek szabadsága. Kifejlés és érvényesülés szabadság nélkül elképzelhetetlen, a szabadság nyomában pedig, ha nem csenevészedtek el a szellem erői, mindenütt ott jár a fejlődés, amelynek legfelső fokán káprázóan fénylik a maga bámulatos pompájában és mégis felséges egyszerűségében az intelligetia.

Az Én, amikor tevékenységében teremt, tulajdonképpen önmagát fejti ki s ezen kifejtés közben mind nagyobb és nagyobb mértékben jut önmagának tudatára. A fejlődő Én teremti meg a maga világának képét s hogy milyen ez a kép, a teremtő Ennek fejlettségi fokától függ. »A mi világképünk ennél fogva – mondja főművében BÖHM¹⁾ – az *En euolutiója*.« Mindazt, ami ezen fejlődési folyamat közben kifejlett, az öntudat hatja át s ez által önmagát valósítja meg. A fejlődés egész folyamatának szabályozója az *okiság*, amely az Énre történő hatások és az Én részéről indított ellenhatások szálait vonván meg, érczhálózatba fogja össze az egész mindenséget, melynek középpontja az ismerő, cselekvő és szemlélődő Én. Mindaz, ami az Én előtt ily módon kifejlett, *a valóságot teszi*; erről a valóságról szól a *valónak* tana vagy az *ontológia*.

Az a kérdés már most, hogy milyen viszony áll fenn a teremtő Én és az általa teremtett ezen világkép között? BÖHM philosophiájának megértése és helyes megítélése szempontjából e kérdésre adott felelet rendkívüli fontossággal bír. BÖHM

¹⁾ Ember és Világa IV. k. 8.

szerint az Én teremti meg a maga világát s ezért művének címe is »Ember és Világa«. Az ember és világa között tehát a teremtőnek és a teremtettnek viszonya áll fenn, mert a külső »világ nem *teremt* bennünk képeket, hanem csak *megindítja* azok keletkezését«. (IV. 7.) A külső világ által megindított Én tevékenysége mindaddig tart, amíg önmagával nem szembesült, ami, ha megtörtént, a tevékenység véget ér és az Én nem tudatos tartalma immár öntudatos birtokává lőn.

Ha így áll a dolog, teljesen indokolatlan az a kérdés, hogy vajjon hát az Én teremti-e ezt a nagy mindenséget? vajjon az Énből vezeti-e le BÖHM a világot minden teremtményeivel és tüneményeinek sokféleségével együtt? vajjon nem létezik-e a valóság az Én nélkül is? – Mindé kérdésekre nagyon határozott és világos a felelet; az ismerő Én maga alkotja meg és teremti a maga világképét, amely annyiféle és olyan jellegű, mint a hányféle és amilyen karakterű a teremtő Én. Ezért mondtuk fennebb, BÖHM saját szavait idézvén, hogy a világkép az Én önkifejlése. A valóságot azonban nem az Én teremti meg s nem is vezetjük le belőle azt. A valóság adva van s az Én kényszerűen elfogadja, a maga kategóriái szerint rendezvén el a reája történő hatásokat s a részéről megindított ellenhatásokat. A külső világnak létezését, a valóság megadottságát nem kiszelni kell, hanem constatalni, mint visszautasíthatatlan s meg nem czáfolható tény. Levezetésekre, bölcsekedő deductiókra szükség itten nincsen, mert ha »nem hiszed, hogy mindez való, – lépen bök a rúd és megrúg a ló«. (ARANY.)

A kényszerűen megalkotott képet a tevékeny Én ismeri az által, hogy e képet öntudatosan utánna alkotja s ezen utánnaalkotás segítségével azt, ami eddig nem tudatos tartalmát képezte, a maga el nem idegeníthető öntudatos birtokává teszi. Ily módon a világnak végtelen jelenségekből kialakuló és megrajzolt képe áll előttünk, mely kép hogy megfelel-e a tőlünk független valóságnak vagy sem? – erre a kérdésre feleletet már azért sem adhatunk, mert hiszen a tőlünk független valóságot nem ismeri senki.

A már megalkotott s készen előttünk álló világkép minősége a megalkotó Én fejlettségi fokától függ. Az Én ugyanis a fejlődésnek fokozatain megy át, amely fokozatokat az öntudat-

nak több vagy kevesebb tisztasága, illetve szabadsága jellemző. Minél magasabbra hágunk a fejlődésnek fokain, annál világosabb az öntudat s annál nagyobb szabadsága is. Minőségileg s általában is legértékesebb lesz a világnak az a képe, melyet oly Én alkotott, kinek lelkében a központi helyet "az intelligentia foglalja el; legkevesebb értékkel pedig az a kép fog birni, amelyet olyan Én alkotott, aki még az érzékiségnek fokán felül nem emelkedett s a maga érzéki vágyainak vad tüztől emésztetik, mint igazi rabszolga. Minő távlatot varázsol elének az Én fejlődhetésének ez a határtalansága s minő hévvel, az idealismusként mily végtelen erejével tudta BÖHM rajzolni a fejlődésnek ezt az útját, amelynek végén az intelligentia szabadsága kínálkozott örök jutalmul mindazok részére, akik bátor szívvel, világos fővel, a jobbra törő akaratnak nem ernyedő kitartásával követik a szót: *sursum corda!* A föld anyagiságán vetve meg lábunkat, szilárd alapon állva, merész repüléssel repülünk be egyenesen a valóság szívébe: az önértékű szellem világába!

Kétféle vonásból tevődik össze ismeretünknek tárgya, a világnak képe. A vonások első csoportját teszik azok, amelyeket a külső világnak kényszerére alkotott az Én s vetített bele a világnak képébe; ezek a vonások együttevén képezik az ontologikus vonások csoportját. Ezzel szemben áll a vonások második csoportja, amely a világnak képébe beleszővődik s amely bizonyára a nagyobb értékű, habár az ontologikus vonások csoportja nélkül el nem lehet. Az Én ugyanis nemcsak elszenvedti a külső világnak reátörténő hatásait, hanem ezekre a hatásokra maga is felel, visszahat s ezen visszahatással a maga lényegét kifejezésre juttatja, beleszővén vágyainak, érzéseinek, indulatainak, szenvedélyeinek sokszínű fonálát a világnak való képébe. E szálak a világgépnek axiológiai vonásait adják s reáhelyezkedve az ontológiai rétegre, mely nekik is alapú szolgál, világgépünknek végtelen értéket, ki nem mondható báj és kellemet adnak.

Világgépünk ontologikus és axiológikus vonásainak viszonya világos, ha meggondoljuk, hogy a kettő t. i. az Én és a Nem-én elválaszthatatlanul egymáshoz tartoznak, egyik a másik nélkül el nem lehet s következőképpen a belőlük származó vonások között is az egymáshoz tartozóság viszonya

áll fönn. A világpünknek két sphaerája, a kellő és a való világ egyenjogú tényezőként lépnek föl s külön-külön nem, csak együttvéve adnak egy egész emberi világot. E ténynek földerítése BÖHM egyik legmélyebb gondolata.

Ha a kellő és a való világnak félgömbje, a kettő együtt alkotja meg a világnak gömbjét, akkor *egy* közös központtal kell birniok, amely egymáshoz lánczolja őket s egyszersmind élteti is. E problémának részletes fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozunk. Csak annyit adunk itt elő, amennyi az érték fogalmának, lényegének, fajainak megértéséhez okvetlenül szükséges. E pont mutatja legvilágosabban, hogy BÖHM philosophiája nem meddő syllogistikának terméke, nem deductiv soroknak egymással való csendes együttléte, hanem egy alapvető, középponti gondolatból kisarjadzó és egészen, a szó legteljesebb értelmében vett szerves élet, amely a gyökérből felszitt egészséges nedvek által táplálja az egész hatalmas lombzatot. Itt nem tételek dulakodnak egymással vagy kötnek megadással békét, hanem igazán *élmények sorozata* az, amely a szellemnek legmélyéről fakad, magával hozván fölszínre és szerte vivén a szervezet minden kis részébe az éltető erőt. Itt az alapgondolaton nyugszik minden teher, de minden érték is ebből fakad.

Az ontológia és axiologia közös gyökerének megállapítása céljából emlékezetünkbe kell hívnunk a következőket. Tudnunk kell első sorban, hogy az értéknek két objektív jellegű faja: a haszon és az önérték. A merőben alanyias élvértéket itt figyelmen kívül kell hagynunk, habár heuristikus becse tagadhatatlan. A haszon szerint való értékelés, amint ez BÖHM kutatásaiból kétségtelen, az okiség által szabályoztatik s az utilismus a maga lényege szerint az okiségra utal; a haszon gyökere az ok fogalmában keresendő. Az önérték szerint való, vagyis az idealistikus értékelés egészen más természetű, mert itt már az okozati hálózaton felül emelkedik az Én az aesthetikai szemlélődés magaslatára s a dolgokat ebből az érczhálózatból kiemelve, elkülönítve intuitive tekinti. Azaz, az önérték szerint való értékelés a dolgokat, a maguk lényegében szemléli s következésképpen az értékelésnek ez a faja a substantiának, a lényegnek fogalmára utal, amely az önértéknek gyökere.

Az utilista értékelés gyökere az ok, az idealistikus értékelés gyökere pedig a lényeg lévén, az értékelésnek közös gyökere az Én-nek önállítása, amelynek az okozatosság és lényegiség két stádiuma csupán. Mivel pedig az Én önállítása, amely minden tartalomnak a formája, a projectio, a kivetítés, az értékelésnek végső, közös gyökere is a projectio lesz. A világvilágkép megalkotásának ismerete teljesen meg fogja világitani az ontológia és axiologia, az alkotás és az értékelés összefüggését. Tudjuk az előzőkből, hogy az Én a maga kényszerűen alkotott világvilágképét, tisztaságát megőrizni törekedvén, maga elé kivetíti s kivetítvén, megismeri. Ez a kivetített világvilágkép, mint *jelentések* hálózata áll előtte s mint a valóságnak ábrázolója, ismeretének egyedüli tárgya. Ámde az Én ezt a maga alkotását nemcsak kivetíti, hanem szeretetteljesen szemléli is, mert hiszen az ő alkotása. Ezen szemlélése közben azután magára is, mint alkotóra, vet egy futó pillantást, amely teljesen elegendő arra, hogy önerejét is tudomására hozza. Az önmagára figyelő öntudat megalégedetten veszi észre és állapítja meg, hogy az a felséges nagy képtár, amely előtte elterül, egészen az ő alkotása s önerejének tudatára ébred. Érti, hogy projectioja, önmagának állítása sikerült, ezen siker fölött örömet érez s önmagát, mint e sikerült képnek alkotóját, örömeinek okozóját, szereti. Ez a szeretet az értéknek végső gyökere.

Az alkotás és az értékelés, az ontológia és axiologia közös gyökere a szellem önállítása, a projectio, amelyet az önerő érzete kísér, megszülvén az önszeretet érzését, minden értéknek végső gyökerét. »Az Én nemcsak a gazdag szellemiség, hanem annak érzi is, magát s ezen önérzetben kifejezi önmaga szeretetét, magának az értékét«. (III. 219.) Végső ponton tehát az érték csirája az öntudat szabadsága s ezen a ponton túlmenni nem lehet: »az érték épp oly transzcendentális feltétel, mint az »Én«, vagy a »lét«, vagy a »szemlélés«. (IV. 14. 1.) Amiként az ontológiában nem levezetni akarta BÖHM a valóságot, hanem megadottnak tekintette, éppen úgy az axiológiában is nem levezetni akarta az értéket, hanem lényegét és természetét elemzéssel felderíteni igyekezett. Az analysis végső pontjában itt is az öntudatos, a teremtető Én található, amelyből fakad világunknak képe s min-

den, mi e képben jelentéssel bír. Az ontológia az öntudat tényéből indult ki és az axiologia az öntudat értékéhez jut el sok fáradságos, mélységes elemzés után, kimondván a nagysúlyú terelt: *nemes csak az intelligentia!*

Rövid és hézagos a szemle, jól tudom. Nem is az volt a célja, hogy BÖHM tanának teljes kivonatát adja s ha erre törekszik vala, hiábavaló lenne a reáfordított munka. Csak halvány vonások ezek, BÖHM tanának legmélyebb fundamentumai, bizonyosságul ama tételünk mellett, hogy BÖHM filozófiájának gyökere az öntudat ténye s e ténynek világos, átható ismerete. Mert BÖHM KAROLY az öntudat tényének alapvető s a gondolkozásra nézve nélkülözhetetlen jelentőségét nemcsak átlátta és hangsúlyozta, hanem, ha szabad magunkat így kifejeznünk, lelkében élte is szüntelenül. Az öntudat jelentőségének a lélekben való gyökeres megélése tette őt képessé arra, hogy az öntudatnak tényét meg is értse és másokkal is megértesse. Az öntudat jelentésének ez az átértése, amely a philosophia legújabb irányjaiban oly nagyfontosságú kutatások tárgya, az öntudat jelentésének ez az átértése BÖHM KÁROLY tanának örök, soha el nem évülő érdeme. Idevonatkozó fejtegetéseivel, igaz, FICHTE-hez kapcsolódik BÖHM, de amíg FICHTE a maga constructióival nem elemezte, hanem levezetni akarta az Ént s az Én tartalmát képező öntudatot, addig BÖHM a legvilágosabb jelentéstani elemzéssel az öntudatnak értelmét állapította meg. Az öntudat jelentőségét látta már DESCARTES, sőt látták már az indusok nagy bölcsei is, látta KANT és látta FICHTE, de, meggyőződésünk szerint, az öntudat jelentését, az öntudat értelmét s ez által az öntudatnak értékét BÖHM látta először a maga igazában és ő volt az első, aki e jelentést és értéket nemcsak megmagyarázni, hanem érvényesíteni is tudta.

Az öntudat jelentőségének a lélekben való gyökeres megélése nemcsak arra képesítette BÖHM-ŐI, hogy jelentését megállapítsa, hanem képessé tette arra is, hogy ezen jelentésnek, amely a maga páratlanságában szinte emberfölöttinek látszik, ezen páratlan értéknek megfelelőleg az öntudat számára a szellemi életben őt megillető helyet biztosítson. Az ő egész tana tulajdonképpen nem egyéb, mint az öntudat őserékiségének kimutatása, *az öntudatnak fenomenológiája*. Minden, ami

létezik, azaz velünk, mint ismerő, tapasztaló, cselekvő Ének-kel viszonyba kerül, reánk nézve *jelentés*, amely nem a külső, megtapasztalt tüneményekből kerül az öntudatnak zárt egységébe, hanem ellenkezőleg, az öntudatból, mint legvégső forrásból kerül a megtapasztalt tüneményekbe. Hogy milyen ez a jelentés és milyen értékkel bír, az az alkotó Ének minőségétől, fejlettségének fokától függ. Minden jelentésnek s következőképpen minden értéknek forrása az öntudat, az intelligens Én, amely a maga értékét vetíti reá mindarra, amit megalkotott. Nem a fejlődés teremt, mint azt a divatos philosophia hirdeti, hanem az öntudat, az intelligentia, amely minél fejlettebb, annál értékesebb teremtménynek lesz szülőanyjává. A fejlődésnek legmagasabb fokán, amelyre vágyódó lélekkel tekint a szellem, mini önkifejlésének végső céljára, ott vár reánk az *öntudat azonos tisztasága* és minden salaktól ment *szabadsága*.

Az öntudat jelentőségének gyökeres megélése szükségképpen vezet arra a gondolatra és meggyőződésre, hogy minden szellemi tevékenységünk, ha a szellem természetének megfelel, az öntudat tisztaságára és feltétlen szabadságra tör. Gondolkozásunk célja: az öntudat azonos szabadságának megszerzése. Cselekvésünk célja: a szabad és tiszta öntudat. Szemlélődésünk célja: az öntudat azonos tisztasága. Az emberi tevékenységnek minden terén az öntudatnak kell vezetnie s az öntudatnak kell lényegét megvalósítania. Mert az ember lényege a szellemisség; »a szellemisség pedig nem rejlik másban, mint az öntudatosságban: minden egyéb vonása csak az öntudatosságtól függ (IV. 433.). Éppen mert a szellem lényege az öntudatosság, ennek megismerése is csak az öntudatosság útján lehetséges. És ezt az utat BÖHM kora fiatalságától kezdve sírja megnyíltáig járta és halálos ágyán is a valóság és az igazság viszonyán töprengett.

BÖHM KÁROLY tanításában szelleme tükröződik vissza és az a szellem a maga mélységének kikutatásában egy perczig sem lankadott. Minden, amit megirt és minden, amit bizalmas baráti körben szólott, öntudata szabadságát tükrözé vissza. Öntudatának tisztasága, melyből a lelkiismeret nyugodtsága táplálkozott, ez volt egyetlen, de szigorú szabályozója minden gondolatának és minden cselekedetének. Öntudatának

tisztaságából fakadt lelkének az az olympusi nyugalma s derűje, amely egyéniségének egyik legbecsesebb alkotó része volt. Öntudata ezen szabadságának megvédésében azonban könyörtelen vala s ilyenkor különben szelíd, nyugalmas lelke villámokba tört. Derűs lelkének tápláléka a pajzán Aristophanes és Don Quijote volt; szabadságában megzavart öntudatát Demosthenes beszédeivel pihenteté meg. De mert ez az öntudat kristálytisztá vala, minden külső ingerre, mely tisztaságát megzavarhatá, érzékenységének egész hevével felelt. BÖHM KÁROLY lelke csakugyan olyan volt, mint egy hatalmas dómnak rengeteg belseje: minden csendzavaró lépést százszoros visszhanggal vert vissza; de aki áhítatos lélekkel, a szellem önértékébe vetett bizalommal közelgett feléje, azt szerető szívvel fogadta s atyai jóságát árasztá reá.

BÖHM KÁROLY tiszta öntudatának büszke érzetében az aesthetikai szemlélés álláspontjáról tekintette ugyan a körötte nyüzsgő élet vad tülekedéséi, de nem mint közönyös spectator érdekeletlenül, hanem, mint az emberi eszményeknek törbetlen harczosa, sokszor bizony sebzett szívvel s vérező lélekkel. Hazafias érzésével soha sem sátorozott, de főműve III. kötetének előszavát márczius 15-ről keltezte, abban az időben, amikor hazánk alkotmánya is már-már veszélyben forog s mikor - saját szavai szerint - »édes hazánk tépett erkölcsi és politikai viszonyai között« művének hatását meglátni nem is reményiette. Közéletünk egyes jelenségei fölött minden tartózkodás nélkül mondott szigorú ítéletet s ítéletének kánonja az vala, hogy vajjon az intelligentia fejlődését ez vagy az képes-e elősegíteni. Ez a körülmény egész egyéniségének kifejezetten aristokrata jelleget kölcsönöz, de ez az aristokratizmus az egyetlen, amelynek jogosultsága van: a szellem aristokratizmusa. És ezen aristokratizmusnak BÖHM KÁROLY-nál méltóbb képviselője aligha akad. Ez az öntudat mélyéből fakadó aristokratizmus kölcsönöz lelkének megmagyarázhatlan varázst s jut kifejezésre abban a felséges önérzetben, amely jól tudja, hogy amit alkotott, nem »csillogó díszmű csupán a pillanatnyi meghallgatás számára« és büszkén hirdeti, hogy »művét, amely nem egy nap alatt készült, nem is lehet egy nap alatt megsemmisíteni«. - BÖHM KÁROLY igazán az intelligentia embere volt, aki kegyelmet nem várt senkitől, de kegyelmet osztani sem

volt hajlandó, ha a szellemnek nagy értékei forgottak szóban. Elveihez hű, elveiben hajlíthatatlan, mert ezek az elvek az öntudatnak tiszta talajában sarjadzottak s akármelyiknek megsértése ennek az önértékű intelligenciának szabadságát zavarta volna meg.

Igaza van KANT-nak: a jellem egységében áll az ember tökéletessége. BÖHM KÁROLY jelleme egységes jellem vala, és lelke a maga belső értékének tudatában örvendett is ezen értékének s mintegy igazolta GOETHE-nek mondását: »ha magad értékének örülni akarsz, kölcsönözz értéket te a világnak!«

A »Böhm Károly-társaság« mely Kolozsvárott megalakult, BÖHM szellemében törekszik a magyar philosophia művelésére. Melyik hát e szellem, a BÖHM KÁROLY szelleme? – Ez a szellem: a saját öntudatára ébredett intelligencia, melynek egyetlen célja: az öntudat azonos tisztaságának és szabadságának kivívása a szellemek minden fegyverével. Ez a szellem: a szabadságnak, az önállóságnak, a méltóságnak szelleme, amely önmagán kívül más értéket, más célt el nem ismer. Ez a szellem: a szerény önértetnek szelleme, amely nem a gőgös praepotentiában keres gyönyörűséget s tekintélyt, hanem saját erőinek ismeretéből fakad. BÖHM KÁROLY szelleme: a szabadságnak, elkötelezettségnek, a szerénységnek és önértetnek, az öntudatosságnak s a mindig előbbre törésnek szelleme!